

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת תצוה- שבת זכור, תשס"ב
מספר 433מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

תכניתה של אסתר

כאשר מרדכי דרש מאסתר "לבא אל המלך להתחנן לו ולבקש מלפניו על עמה" (אס' ד, ח), התחמקה אסתר בתשובה פורמלית: "ואני לא נקראתי לבא אל המלך זה שלושים יום" (ד, יא). רק לאחר דבריו החריפים של מרדכי הבינה אסתר את חומרת המצב והחליטה לפעול: "ובכן אבוא אל המלך אשר לא כדת וכאשר אבדתי אבדתי" (ד, טז). בקריאה ראשונה נראה כי אסתר עשתה מעשה נואש הקרוב להתאבדות, אך אנו נשתדל להצביע כאן על תכנית מגובשת וריאלית שטווחה אסתר: תכנית ברת סיכוי להצלחה ורחוקה ממעשה התאבדות פשוט.¹ "ביום השלישי ותלבש אסתר מלכות" (ה, א). היא לבשה את הבגדים האהובים ביותר על המלך כדי לשאת חן בעיניו ונעמדה בפתח הארמון. המלך, שידע היטב את האיסור לבוא אל החצר הפנימית, נדהם לראותה וקרא: "מה לך אסתר המלכה!" (ה, ג). הוא היה תאב לדעת מהו אותו עניין חשוב שבגללו הייתה אסתר מוכנה לסכן את חייה. אך אסתר אכזבה אותו בהזמינה אותו למשתה עם המן. הרי לשם הזמנה למשתה לא היה צורך להסתכן; ניתן היה לשלוח הזמנה מכובדת על ידי אחד הסריסים! על כן נראה כי המלך היה מוטרד במשתה היין מהעניין של אסתר, והמלכה, כמארכת, דאגה שהשיחה תהיה קולחת מבלי לרמוז על הנושא שהעסיק אותה, עד שפנה אליה המלך בשאלה: "מה שאלתך וינתן לך" (ה, ו). אסתר לא הזדרזה למלא את סקרנותו של המלך והבטיחה למלא את בקשתו במשתה שתערוך למחרת. ניתן להוסיף כי אסתר אולי הקלה ראש ביחסה עם המן בעת המשתה. כדברי המדרש: "העלתה הדבר עד מאד, להראות בעיני המלך שהיא אוהבת את המן כנפשה, כדי שיתקנא בו המלך, ויאמר לא על חינם האהבה הגדולה הזאת לזמן אותו ב' ימים רצופים, ולפיכך נדדה שנת המלך".¹ ואמנם המן יצא מהמשתה "שמח וטוב לב".

שלא כהמן, יצא אחשוורוש מן המשתה תמה ומוטרד. מה בקשתה של אסתר? מהו אותו עניין חשוב שבגללו סיכנה את חייה בהופעתה הדרמטית בחצרו? אך נראה כי נושא נוסף החל להטרידו והוא - שאלת יחסה של אסתר להמן. מה עושה המן במסיבה פרטית-משפחתית סגורה של המלך והמלכה? זאת ועוד, הוא גם הוזמן למשתה השני! לאמור, לא היה כאן מקרה. שתי המשתאות שערכה אסתר לא היו מיועדים לקהל הרחב, שלא כמשתאות שערך המלך "לכל שריו ועבדיו" (א, ג; ב, יח). אחשוורוש, שעפ"י המדרש לא היה בן מלך אלא תפס את השלטון בכוח,² צריך היה לחשוש מיריבים פוליטיים שעלולים היו לתפוס את השלטון. כך עלינו להבין את אמצעי הביטחון הקפדניים שנגקטו **כלפי כל אדם, ואף המלכה בכלל זה. הנכנס לחצר הפנימית ללא הזמנה הוא בן מוות.** גם ניסיון ההתנקשות של בגתן ותרש במלך (ב, כא) מלמד על אוירה זאת. אחשוורוש החל לחשוש שמא עלייתו המסחררת של המן לראש השרים, גרמה לו שכרון כוח ונטעה בו הרהורים על תפיסת השלטון. ניתן לראות בדרישה של המן שכל עבדי המלך חייבים לכרוע ולהשתחוות לו (ג, ב), סימן בכיוון זה. חששותיו של המלך מפני כוונותיו של המן גברו בשל נוכחותו של המן בשני המשתאות הפרטיים; שמא זמם המן להגיע למלכות דרך המלכה? אחת הדרכים לתפיסת השלטון בימי קדם הייתה לקחת אשת המלך הקודם לאישה,³ כפי שציין רש"י: "משישתמש בשרביטו של מלך הוא תחילת השררה".⁴

* ראה בכיוון זה, מגילה טו, ע"ב; פירוש מלבי"ם למגילת אסתר; ובמיוחד המבוא של גבריאלי חיים כהן והפירוש של עמוס חכם ל"דעת מקרא" לאסתר, (מוסד הרב קוק, ירושלים, תשל"ג).

¹ לקח טוב, עה"פ ה.ה.

² ראה: מגילה יא, ע"א; רש"י, אסתר א, א: מלבי"ם א א. רק לאחר שלוש שנים, כאשר הצליח לדכא את המרידות והמהומות בארצו, "כשבת המלך אחשוורוש על כסא מלכותו", נערך משתה ההכתרה והניצחון (א, ב-ג).

³ האגדה היוונית מספרת על אדיפוס שהציל את העיר תיבאי מידי הספינקס, וכפרס על כך נשא את המלכה, שהייתה אמו, לאישה, ונהיה מלך בתיבאי. יש לכך גם עדויות מקראיות: אחיתופל יעץ לאבשלום לבא אל פילגשי אביו "ושמע כל ישראל כי נבאשת את אביך וחזקו ידי כל אשר אתך" (שמ"ב, טז, כא); אישכשת בן שאול ראה במעשהו של אבנר בן נר אשר בא על רצפה בת איה, פילגשו של שאול, מרידה במלכות וכוונה לרשת אותו (שמ"ב, ג, ז). גם שלמה המלך הבין את בקשתו של אדוניהו בן חגית לשאת

הדעות חלוקות אם אחשוורוש חכם היה או טיפש, אולם ברור הדבר שבענייני נשים הוא היה מומחה. על כן היחסים שנראו לו נרקמים מתחת לאפו בין המן לאסתר, היוו איום על מלכותו. הוא חשש שמא המן מנצל את אסתר למטרותיו המדיניות, ומכיוון שלא יכול היה לפגוש את אסתר בחשאי, אחר שעבדיו של המלך בודאי היו מדווחים על כך, נבחר המשתה בנוכחות המלך כדרך גלויה לפגישה ביניהם.

חששו של המלך מפני אפשרות של אינטריגות מצד המן כל כך הדאיג אותו, עד שלא יכול היה להירדם: "בלילה ההוא נדדה שנת המלך" (ו, א) - זה הלילה שבין המשתה הראשון למשתה השני. אמנם הנושא של אסתר לא נעלם מתודעת המלך, אך עניינו של המן תפס עתה מקום נכבד יותר.

כאן עלינו לברר את מעמדו של מרדכי. נראה כי מרדכי היה פקיד בכיר באדמיניסטרציה הפרסית. הביטוי החוזר "מרדכי יושב בשער המלך" (ב, כא; ה, ט ועוד), פירושו שהיה לו תפקיד נכבד בשער. הוא היה אחד השרים של אחשוורוש, ולכן יכול היה לבקר את אסתר לפני חצר בית הנשים, כדי לדעת את שלומה (ב, יא), ואולי במסגרת תפקידו בשער המלך ניתנה לו האפשרות לגלות את מזימת ההתנקשות בחיי המלך ולסכל אותה (ב, כב). עקב מעמדו הרם של מרדכי, ניתן להבין מדוע לא יכול היה המן, ראש השרים, להרגו, אלא נזקק לאישורו של המלך לצעד כזה (ו, ד). זאת ועוד: גם אם נראה באחשוורוש שוטה גמור, ואיני סבור כך, גם אז לא ניתן להבין כיצד מינה המלך את מרדכי לראש השרים עם נפילת המן, אם מרדכי קודם לכן לא היה שר כלשהו בממלכה.

כאשר נודע למלך כי המן נמצא בחצר הוא החליט לנסותו. אחשוורוש שאל את המן שאלת תם: "מה לעשות באיש אשר המלך חפץ ביקרו" (ו, ו)? והמן, אשר היה משוכנע כי אליו התכוון המלך, הציע הכתרה סמלית של האיש שהמלך חפץ ביקרו (ח). כך נפל המן בפח אשר הטמין לו המלך: הוא גילה את כוונותיו הנסתרות להגיע למלכות. גם אם לא הייתה בכך משום הוכחה לשאיפת המן למלוך, הרי אינדיקציה לכיוון הזה בהחלט הייתה. על כן החליט המלך להשפיל את המן. מסתבר שהמלך ידע על העוינות של המן למרדכי, שכן, המרגלים בין עבדיו דיווחו לו מן הסתם על כך, ולכן אמר אחשוורוש להמן: "קח את הלבוש ואת הסוס כאשר דיברת ועשה כן למרדכי היהודי היושב בשער המלך. אל תפל דבר מכל אשר דברת" (ו, י). המשפט האחרון מלמד כי המלך ידע עד כמה קשה להמן לבצע הוראה כזו, לפיכך הזהירו: "אל תפל דבר".⁵

אל המשתה השני הגיע המלך מלא חשדות כלפי המן, וסקרן לדעת באשר לבקשתה של אסתר, והמן הגיע למשתה מושפל בגלל המקרה עם מרדכי. יתירה מזאת - בהתייעצות שבביתו נבאו לו את מפלתו: "אם מזרע היהודים מרדכי אשר החלות לנפל לפניו לא תוכל לו כי נפול תיפול לפניו" (ו, יג). בעוד הדיון היה בעיצומו ובטרם הציעו לו מוצא, הבהילו אותו אל המשתה, ולכן היה המן מבולבל בבואו למשתה. גם במשתה השני לא הזכירה אסתר את עניינה, למרות חשיבותו, וכתה לשאלת המלך. לבסוף, כאשר הציגה אסתר את בעייתה: "כי נמכרנו אני ועמי להשמיד להרוג ולאבד" (ז, ד), התפרץ המלך בחוקרו: "מי הוא זה ואי-זה הוא אשר מלאו לבו לעשות כן"? תמיהת המלך מפתיעה, ועוד יותר קשה להבין את רוגזו כאשר אסתר הצביעה על המן כאחראי על התכנית להשמדת היהודים: "איש צר ואויב המן הרע הזה" (שם ו). הרי המלך הגיע להסכם עם המן בנתנו לו את טבעתו ובאומרו: "העם לעשות בו כטוב בעיניך" (ג, יא). כלומר, המלך ידע היטב על העיסקה עם המן, ומדוע היתמם? יתכן לומר כי אחשוורוש שיקר, כיוון שלא ידע כי אסתר היא יהודיה, אך יש אפשרות לראות את העסקה בין המן למלך באור אחר. המן ביקש "להשמיד את כל היהודים אשר בכל מלכות אחשוורוש" (ג, ו), אולם אחשוורוש הבין זאת אחרת. בתקופה ההיא לא שמענו על השמדת עם. ג'נוסייד הוא המצאה מודרנית. המן אמנם האשים את היהודים כי "את דתי המלך אינם עשים" (ג, ח), אולם בימי קדם אפילו על מרד פוליטי, שהוא מסוכן יותר לאימפריה מאשר אי ציות אזרחי, לא הענישו בהשמדת עם, אלא בגלות, כמו גלות עשרת השבטים וגלות צדקיהו. החלפת אוכלוסין מאזור לאזור הייתה דרך מקובלת להענשת עם מורד. נראה, שאחשוורוש סבור היה שמדובר במכירת היהודים לעבדים, שכן הכסף שהציע המן נועד לפצות את אוצר הממלכה על כוח עבודה של נתיני המלכות, שנגרע ממנו. זה אשר אמרה אסתר: "ואלו לעבדים ולשפחות נמכרנו החרשתי כי אין הצר שווה בנזק המלך" (ז, ד). אמנם המן אמר: "יכתב לאבדם" (ג, ט), אך יתכן להסביר זאת שאם ימכרו את היהודים לעבדים, הם יפסיקו להיות עם, ודת האדון היא דת העבד. לאור הסבר זה מובן כעסו של אחשוורוש, שהרי הוא לא הסכים להשמדת עם שלם.⁶

כאשר המלך יצא בחמתו אל גינת הביתן, ביקש המן על נפשו מן המלכה. אולם כשראה המלך בשוכו את המן נופל על המיטה אשר אסתר עליה, התאמת לו חשדו בדבר הקשר בין המן למלכה: "הגם לכבוש את המלכה עמי בבית?! (ז, ח). לולא החשדות הקודמים של המלך לגבי המן, קשה להבין כיצד חשב המלך שהמן יעזי לנצל מצב זה לשכב את המלכה.

הערתו של חרבונה שהמן רצה לתלות את מרדכי "אשר דבר טוב על המלך" (ז, ט), מבלי לבקש את רשותו של המלך, שימשה הוכחה נוספת לאחשוורוש על כוונת המן למלוך, שכן נטל לעצמו סמכות השמורה למלך (המן

את אבישג השונמית, שהייתה פילגשו של דוד, כשאיפה לשלטון: "ולמה את שאלת את אבישג השונמית לאדוניו ושאלו לו את המלוכה" (מל"א ב, כב).

⁴ שם.

⁵ בדומה לכך, כאשר שלח ה' את ירמיהו לנבא בחצר בית המקדש את המילים: "ונתתי את הבית הזה כשילה", הזהירו ה' "אל תגרע דבר" (כו, ב), מתוך הכרת הקושי שבאמירת נבואה קשה זו בבית ה'.

⁶ ראה מ. כשר, "תורה שלמה: מגילת אסתר" (ירושלים, תשנ"ד), ע"מ קצ"ו, הערה יד.

אמנם בא אל המלך לבקש את רשותו לתליית מרדכי, אך לא הסתייע לו הדבר - ו, ד). כך הצליחה אסתר לסלק את המן ולאחר מכן לבטל את גזירתו.

הבה נשחזר את תכניתה של אסתר: אסתר הכירה היטב את אוירת האינטריגות, הקנאה והחשדנות בחצר המלך. כמו כן ידעה כי ההחלטות החשובות מתקבלות במשטה היין. הבעיה שלה הייתה שלא היה בפרס כל מעמד לנשים בניהול הממלכה, כיצד אם כן יכלה לשכנע את המלך שיאזין לתחינותיה הנוגעות למדיניות הממלכה? זאת ועוד, אף מעמדה של המלכה היה נחות לעומת זה של ראש השרים כשהמדובר בהסכמים פוליטיים, ומדוע יקבל המלך את עמדתה כנגד דעתו של ראש השרים? על כן נאלצה אסתר לתמרן במסגרת מגבלות אלה. לו הייתה מזמינה את המלך למשטה בהזמנה בכתב, היה המלך בא ברצון, אך לא היה מוכן לשמוע את בקשתה. על כן היא הופיעה אישית, תוך סיכון עצמי רב, ועוררה בכך את סקרנותו והתעניינותו של המלך. כאשר סירבה להעלות את בקשתה במשטה הראשון ומשכה את העניין ממשטה למשטה, היא שמרה על ערנותו וסקרנותו של המלך. אף במשטה השני היא לא העלתה את עניינה והניחה למלך לשאול על בקשתה,⁷ וכך יכולה הייתה לקוות שהמלך ישמע את טענותיה ובקשותיה, גם אם אלה נגעו בעניין פוליטי ובניהול המדינה.

הבעיה השנייה של אסתר הייתה, מדוע יעדיף המלך את עמדתה על פני עיסקה חתומה עם המן? על כך יש להשיב, שאמנם אסתר הייתה נחותה מראש השרים בענייני פוליטיקה, אך ישנו עניין אחד בו אין לראש השרים כל עדיפות על פני אחרון המשרתים, והוא - כאשר העניין נוגע למלכה כאישה. אסתר עוררה במתכוון את קנאתו של אחשוורוש, וגרמה לו להבין כאילו נרקם איזה קשר בין המן לבניה.⁸ ואכן, המלך חשד בהמן, וקריאתו "הגם לכבוש את המלכה עמי בבית" ביטאה את מחשבתו בכיוון זה.

מה היה קורה אם המלך היה חושד גם באסתר? מה היה קורה אם המלך היה מצווה להרוג את שניהם, בכחינת "מות יומת הנאף והנאפת" (ויק' כ, י)? זה שאמרה אסתר למרדכי: "וכאשר אבדתי אבדתי". לאמור, לא היה כאן מעשה של התאבדות, אלא תכנית מחושבת להפליא, תוך לקיחת סיכון מחושב,⁹ והקב"ה סייע לאסתר לבצע את תכניתה ובכך להציל את עמה.

פרופ' חיים גניזי

המחלקה להיסטוריה כללית

⁷ יש הסוברים כי אסור לאדם לפתוח תחילה בדברים בפני המלך עד שהמלך ידבר תחילה. בעוד שזה נכון בהופעה פומבית, יתכן ובמשטה פרטי בין המלך למלכה, כלל זה אינו תופס.

⁸ כפי שכתב רש"י, בפירושו לאסתר ה, ד.

⁹ "ר' ברכיה בשמיה דר' חייה אבוי, אסתר בעלת גבורה היית, הפילה אותו (את המן) עליה, אמרה ניהרג אני והוא ותנצל אומה". כשר, "תורה שלמה", ע"מ קצ"ח.